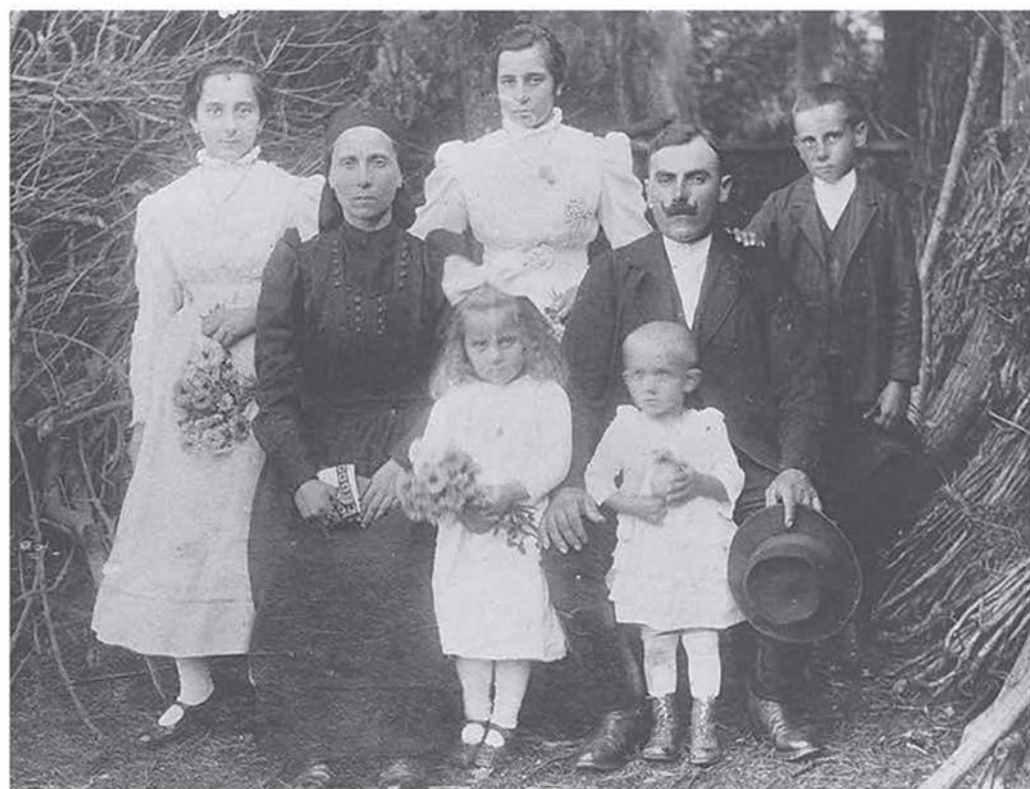

GYERMEKMUNKA FÉNYKÉPEKEN A 20. SZÁZAD ELEJÉN MAGYARORSZÁGON

A gyermekmunka történeti-néprajzi kérdéseit vizsgálva,¹ ezúttal néprajzi kutatásaim során áttekintett, a 20. század első felében készült fényképek tanulságait szeretném megosztani. Gyűjtéseim során az illusztrálásra válogatott fényképek – történeti-néprajzi szempontból – az információk, a különböző írott dokumentumok és a verbális visszaemlékezések által váltak forrássá, és együttesen komoly dokumentumértékük van.² Dolgozatomban nem foglalkozom a fotótechnika, a művészi ábrázolás, az esztétikai szempontok, a fényképészet kérdéseivel, mert elsősorban a háttérismeret, a kontextus érdekel.³

Ahhoz, hogy írásom témáját behatárolhassam, tisztázni szeretném, mit értek gyermekmunkán. Részben azt az ősidők óta ismert gyakorlatot, amely szerint minden

1. A Huszár család. 1923. Szany, Helytörténeti Múzeum, állandó kiállítás

*2. A csépléshez készülődő Bichy és Királyhegyi család csoportja.
Herceghút 1943. Naár János tulajdona*

gyermeknek – társadalmi helyzetétől függően – kijelölt feladata, munkája, kötelessége volt a családban, kisebb-nagyobb közösségében. Bár a felsőbb társadalmi csoportok gyermeki nem végeztek munkát, nem kellett hozzájárulniuk a megélhetéshez, nekik is voltak megtanulandó feladataik, kötelességeik. Az alábbiakban azonban nem róluk lesz szó.

A városi és a falusi iparosok, kézművesek, bányászok, munkások, paraszti munkát végzők, az önellátó, ártermelő vagy bérmunkás, módosabb és szegény családok gyermekeinek – korukhoz, nemükhöz, erejükhez, mentális képességükhöz mérten – mindig volt feladatuk, munkájuk, helyük és szerepük a családi munkamegosztásban egyúttal a megélhetési feltételek megteremtésében. Ez nemcsak a megélhetést segítette, hanem az egyén fejlődését szolgálta, identitásalkotó elem, a szocializációs stratégia és a felnőtté válási folyamat része volt, valóságosan és szimbolikusan is értékteremtő tevékenységnek számított. Az egész társadalmat átfogta, az időt strukturálta, szerepet jelölt ki a családban és a tágabb közösségben, a társadalmi kapcsolatok egyik színtere, a családi hagyományok folytatása, a családi munkamegosztás egyik alapja volt, életre szóló programként az egyén életét szervező elem, összességében a gyermek jövőre irányuló fejlődését szolgálta, közvetve pedig egész közössége jövőjét is meghatározta. A család érdeke, a család iránti szolidaritás szabta meg az elvárásokat, a munkával kapcsolatos értékeket és normákat, és ez alakította a családon belüli jogokat és kötelességeket is. A családi normák a tágabb közösség normáit követték, attól nem tértek el. A szülői minta és példaadás adta az alapot, a tanulás folyamata is elsődlegesen a családban kezdődött. (1., 2. kép)

A tényleges gyermekmunka-ábrázolásokkal kapcsolatban Susan Sontag véle-

ményéből indulok ki, miszerint „...a fénykép szerepe mindig csak akkor kezdődik, ha az esemény már nevet kapott.”³⁴ Azaz, akkortól kapott jelentőséget a fejlett, iparosodott nyugat-európai országokban a gyermekmunka fotográfián való ábrázolása, amikortól széles rétegek számára ismertté és értelmezhetővé vált a gyermekmunka fogalma, és az valamilyen tudati és érzelmi viszonyt alakított ki a szemlélőkben. A képek mögött ugyanis ott volt a nyereségért, a minél olcsóbb munkaerőért a minden humánus szempontot figyelmen kívül hagyó kapitalista gazdaság valósága, valamint a kiszolgáltatott és nyomorgó családok tömegei, akik kénytelenek voltak gyermekeiket ebben a rendszerben minél előbb elhelyezni a túlélés érdekében. Így vált a gyermekmunka-kép az adott társadalmi rend valóságának pillanattfelvételévé, és a statisztikai adatok, a helyzetleírások és a különféle megszólalások mellett a gyermekmunka szabályozásáért, illetve beszüntetéséért vívott harc eszközévé. Ennek része volt a korabeli újságokban való megjelentetés, a gyermekmunkát vizsgáló szervezetek dokumentációi, a gyermek- és munkásvédő politikai szervezetek cikkei is.

A gyermekmunkásokat – vagy a munkát végző gyermekeket – ábrázoló fényképeket tehát, mint összetett *jelentésrétegekkel bíró struktúrákat*⁵ kell szemlélünk, amely kikényszeríti e súlyos társadalmi problémáról való gondolkodást és az arra való belső reagálást. Azaz a gyermekmunka ábrázolásokon, megmutatkozik a történelmi-, gazdasági- és kulturális háttér, és benne a fényképet készítő véleménye és mondanivalója a jelenségről.

A gyermekmunka, mint új téma a magyarországi fényképeket készítők előtt, a fejlettebb ipari országokhoz képest 30–40 évvel később, csak a 19. század végén jelent meg számottevő mértékben. Ezek a képek teljesen eltérnek a korábban, és az azonos időben készült nemesi és polgári, romantikus beállítású gyermekábrázolásoktól, amelyeken a gyermek az ártatlanságot, a tisztaságot, a spontaneitást, a család folytonosságának biztosítékát, a név, a státusz, és a vagyon továbbvivőjét szimbolizálja.⁶ De eltért a paraszti családi fényképektől is, ahol a gyermek szintén a család jövőjének, a gazdaság, a föld későbbi gyarapítójának, művelőjének megtestesítője, az öregek későbbi gyámolítója, a kis- és nagyközösség hasznos tagja, akinek léte értelmet ad a küzdelmeknek, a nehézségeknek. A családi fotókon megjelenő emberek, szülők és a gyermekek

3. Cigányzenész apa és fia.
fortepan_6315; 1917
 Letöltés ideje: 2017. dec. 18

4. Szüretelő munkások. Tolcsva, 1910-es évek. Képeslap, mgt

5. Gerencserek. Magyarszombatfa, 1926. Csaba József felvétele.
Savaria Múzeum, Szombathely, SNF 979.

az egységet, az erőt, a méltóságot, az egymásért való létet mutatják kifelé, mintegy örökségül, mintául és emlékül az utánuk következő nemzedékek számára. (3. kép.)

A gyermekek munkája, illetve a gyermekmunka a fényképeken új gondolkodásmódot, egy jelenségre való rácsodálkozást is jelez, amely a romantikus gyermekábrázolásoktól teljesen eltérően a realitásra, a társadalom mindennapi működésére, a valósággal való szembenézésre is ösztönzi a szemlélőt. A fotókon családi körben, felnőttekkel együtt valamilyen munkát végző gyermek képe korán megjelent Magyarországon is, de ezeken nem a gyermek volt a fénykép közlendőjének fókuszában, hanem a paraszti, kisipari, háziipari munka, esetleg a műhely. Mivel azonban mindenhol ott volt a gyermek, a hétköznapiokon, az ünnepeken, a földeken és a műhelyekben, a képeken is feltűntek.

A 20. század első évtizedeiben elsősorban amatőr fényképészek készítettek képeket, akik között lelkes hivatalnokok, tanárok, orvosok, helytörténeti gyűjtők voltak, akik meg tudták vásárolni a fényképező gépeket. Ezeken az ábrázolásokon a gyermek a családi munkamegosztáson belül, a családi gazdaságban/udvarban, házban, határban végez munkát, látja el a reá bízott feladatokat. Nagyon sokszor csoportos munkafolyamatot ábrázoltak, például a cséplést, szüreti csoportot, ahol ott voltak a gyermekek is. A kép címét, készítőjét, leírását, kommentálását azonban ismerni kell ahhoz, hogy valóban közelítsünk a valósághoz. Mert a kimerevített és rögzített pillanat mögött az egész közösség értékrendje, a munkához, a munkamegosztáshoz és benne a gyermekhez való viszony, valamint a tárgyi kultúra is megjelent. A csoportképeken sorba rendeződtek az emberek, úgy akartak látszani, hogy az vállalható legyen, és még ha munkához kapcsolódott is az esemény, a fényképezés alkalma mégis kitüntetett, ünnepi pillanat volt a 20. század eleji falusi világban. (4. kép)

Bár a klasszikus néprajzi fotózás Jankó János nevével indult, aki a millenniumi kiállítás előkészítése során bejárta az országot, és dokumentálási céllal végigfényképezte a 19. századvégi Magyarországot. Az ő fényképei megalapozták a Néprajzi Múzeum fotóarchívumát, munkássága azonban témámhoz csak kevéssé kapcsolódik. Fontosnak tekinthető, hogy Bátty Zsigmond, a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának volt vezetője, majd a Néprajzi Múzeum igazgatójaként 1906-ban egy útmutatót adott ki a néprajzi múzeumok szervezéséhez, amelyben természetsszerűleg elsősorban a múzeumi szempontokat érvényesítette. De felhívta a figyelmet arra is, hogy a tárgyi világon kívül „...egy-egy népeleti jelenségeket és pedig minél többfelét (lakodalom, mezei munkák, tilolás, gyerekjátékok stb.) is le kell fényképezni.”⁷ Bátty útmutatóját programadó írásnak is tekinthetjük, hiszen a néprajzi indíttatású fényképezés széles körben, a tudomány határait messze kiszélesítve elterjedt.

A 20. század eleji gyermekmunkát is ábrázoló fényképeket nehéz lenne csak önmagukban szemlélni. Ha a magyarszombatfai gerencsér családról készült felvételt nézzük, egy nagyon jól megkonstruált képet látunk, egy kivételes pillanatban. Azért kivételes a pillanat, mert így, ebben a pozícióban valószínűleg sosem állt össze a fazekas család, most egy idegen kérésére, az ő elrendezése alapján kell kifejezniük valamit, amit a fényképész akar, és amit külső szemlélők értelmeznek, magyaráznak majd évtizedek múlva. (5. kép) A képet Csaba József (1903–1983) csákánydoroszlói hivatalnok, műkedvelő néprajzi gyűjtő, 1928-tól a Savaria Múzeum Néprajzi Tárának vezetője készítette.⁸ Az alakokat szépen elrendezte, a család minden tagja a gépbe néz. Senki sem dolgozik ám a fazekaskorongon a félig megformált edény, az előtérben a

már kiegészített mázas korsók, az idős fazekas kezében a kész termék a teljes fazekas munkafolyamatot jelképezi. A férfiak és az előttük álló két gyerek adja a keretet, a nők hátra húzódnak a kisebb gyerekekkel, a legnagyobb fiúgyerek pedig az apja előtt, a leányka az idősebb férfi előtt áll. A kép szépen megkomponált, néprajzi tartalma mellett elsősorban esztétikai értéke van,⁹ és csak részlegesen tekinthető dokumentumnak. Ha a gyermekmunka szempontjából nézünk a képre, akkor a két nagyobb gyermek helyzete – elől állnak, a fiú magabiztosan karba fonja a kezét – jól érzékelteti, hogy szerepük van a családi munkamegosztásban. Tudjuk, hogy a leány- és fiúgyermeknek korukhoz mérten eltérő, de meghatározott feladataik voltak a fazekasság munkamenetében, és kiskoruktól fogva egyre nagyobb mértékben hozzájárultak a családi jövedelemtermeléshez. A későbbi párválasztási stratégia szempontjából is fontos volt a mesterség ismerete és gyakorlata, hisz a fazekasok között gyakori volt az endogámia. Nehéz munka volt, és szegényes megélhetést adott a 20. század elején is, amit mutat, hogy a megörököített gerencsér család minden tagja „kiöltözött” a fotózás kedvéért, a nők és a kislány tiszta, világos kendőt vettek fel, a fiatal fazekas a korongnál világos csíkos inget. Senkinek sem agyagos a keze és a ruhája, de mindenki mezítláb van. A képen elhelyezett csillogó mázas korsók figyelmeztetnek arra is, hogy a 20. század közepéig az ólomtartalmú mázak miatt jellegzetes fazekas-betegség volt az ólommérgezés, amely először a nőket és a gyermekeket sújtotta, a férfiakat később nyomorította meg. Azok a néprajzkutatók, akik a 20. század első évtizedeiben a gyermekéletről kutatták, így Gönczi Ferenc, később Kresz Mária és mások, fényképeket készítettek vagy készítettettek jellegzetes, gyermekek által végzett munkaformákról is – pásztorokról (liba- és disznópásztor, pásztorszállásokon dolgozók), kapáló, kévét kötő, vizet hordó, csizmát tisztító gyerekekről, néprajzi leírásokat is adtak a gyermekéletről, és benne a paraszti gyermekmunkáról. Ezek egy részét publikálták, egy részét a múzeumok, így a Néprajzi Múzeum fotótárában lehet megnézni.¹⁰

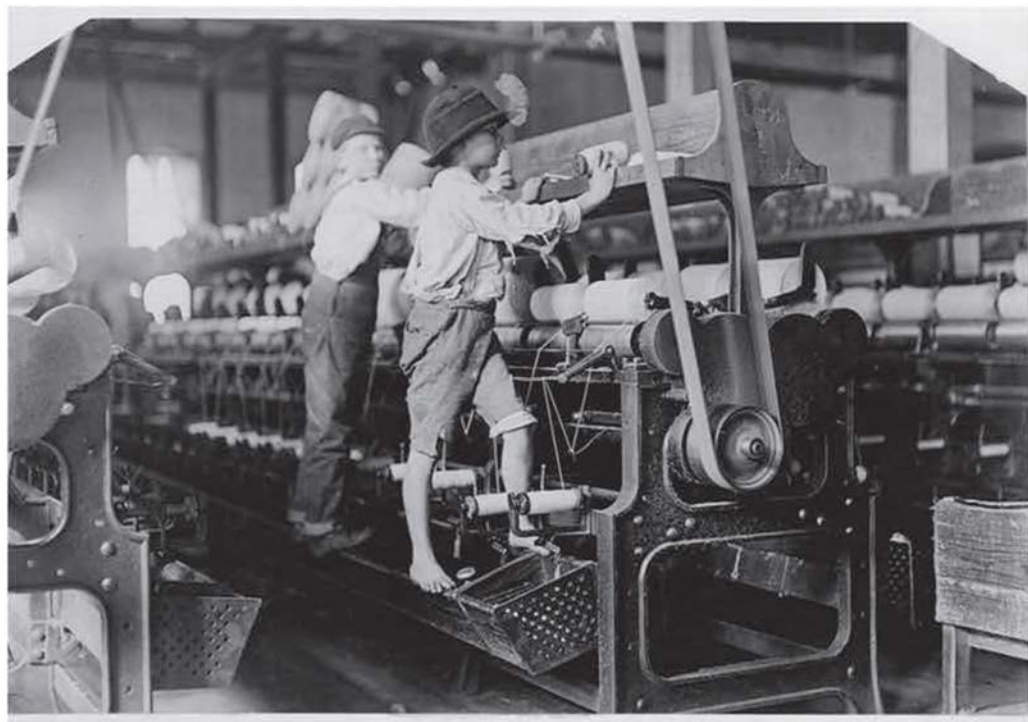
A családi, rokonsági körben, a családi munkamegosztáson belül munkát, feladatot végző gyermekektől teljesen eltérő az a gyermekmunka, amelyet az iparban bérért dolgozó gyermekek végeztek. Ezt a szűkebb értelemben vett és tömegében megjelenő jelenséget a 18. századtól jelölték gyermekmunka szóval. Tehát a(z) (ipari) gyermekmunka fogalma az iparosodással, a gyors urbanizációs folyamatokkal, a kapitalizmus megerősödésével, a modernizációval jelent meg, majd a 19. század végére minden termelő ágazatban, így az agrárszektorban és a szolgáltatásokban bér munkát végző gyermekekre is kiterjedt. Az iparosodás, az urbanizáció, a földbirtokviszonyok megváltozása a társadalom erőteljes rétegződését, széles rétegek elszegényedését hozta. Az elszegényedés, a lecsúszás, a városba áramlás, egyre inkább lehetetlenné tette a hagyományos megélhetési formák fenntartását, a nyomor, a túlélés kényszere egyre inkább szétfeszítette a közösségi szolidaritást és a családi munkamegosztást. A gyermekekre – a család és saját érdekében – egyre nagyobb teher hárult, és a 19. században már családon kívül, idegen környezetben, idegenek felügyelete alatt pénzért, gyakran csak ellátásért dolgoztak bér munkás-gyermekek tömegei. Az iparban – bányászat, textil- és üvegipar, gyufagyárak stb. – már a kezdetektől megtaláljuk őket. Szinte majdnem minden ipari ágazatban és a mezőgazdaságban – a földeken, a határban, az uradalmakban, minden településen, tanyákon, falvakban, mezővárosokban, nagyvárosokban, az utóbbiakban az utcákon is ott voltak. De csak a legszegényebb

rétegek küldték el a családtól a még kicsi, akár 5–6 éves gyermekeiket is, hogy valami bevételre tegyenek szert, vagy hogy legalább „...egy szájjal kevesebbet kelljen etetni.”

Lényeges különbség a családi körben végzett munkától, hogy a bérért vagy csak ellátásért dolgozó gyermekeknél nem vették figyelembe a nemi és korosztályi sajátosságokat és a teherbírásukat. Elidegenített, és csak a termelékenységét figyelembe vevő, érzelmileg teljesen lecsupaszított viszonyban kellett megerőltető munkát végezniük szülői, rokoni jelenlét, támasz és kontroll nélkül. A kemény és gyakran embertelen körülmények következtében szellemi és testi fejlődésük visszamaradt, beteggé váltak, különösen az iparban dolgozók, és sokan közülük néhány évi munka után korán meghaltak, vagy testileg, lelkileg megnyomorodtak. Mondhatjuk, hogy a gyermekmunkát a szegénység, a nyomor, a profitéhség tartja fenn a 18. századtól tulajdonképpen napjainkig – olcsóbb, mint a felnőttek munkája, és a gyermeket, rajtuk keresztül a családokat, a teljes kiszolgáltatottság állapotában lehet tartani.

Tehát, amikor a gyermekmunka fényképi ábrázolásáról gondolkodunk, különbséget kell tenni a kétfajta fogalom között, azaz a családi körben és munkamegosztásban vagy bérért a családon kívül történő gyermekmunka között.

Az iparban a szegénység és az inség szorításában dolgozó gyerekek az angol gyáripar kibontakozásával jelentek meg tömegesen, és a *Children's Employment Commission* 1841–1842-ben végzett vizsgálataiból, majd az innen vett adatokat felhasználó Friedrich

6. Gyermekmunkások a maconi pamutgyárban, Georgiában 1909-ben.

Foto: Lewis Hine, 1909.

<http://www.origo.hu/foto/multimedia/20140528-gyermekekrabszolgak-a-19-szazad-elejen.html>

Letöltés ideje: 2018 júl. 22

7. Addie Card, 12 éves szövőány.

Foto: Lewis Hine, 1910.

<https://hu.pinterest.com/historylab/american-industry-labor/> Letöltés ideje: 2018. 07. 22

Engels és Karl Marx írásaiból váltak Angliában, majd Európá-szerre ismertté.¹¹ Nagy hatású volt *Henry Mayhew*: London labour and the London poor 1851-ben megjelent szociográfiai írása, amelyet Richard Beard londoni fényképész az utcán kéregető, vagy csatornatisztító gyermekekről készült dagerrotípiái és rajzai egészítettek ki.¹² A tényfeltáró írások és dokumentumok nem jutottak el szélesebb társadalmi körökbe, de a 19. század második felétől gyarapodó szociófotók először Angliában majd Franciaországban és Amerikában elérték már, hogy az ipari gyermekmunka súlyos társadalmi problémaként jelenjen meg a köztudatban is. Így a szegény gyermekek nyomorának és munkájának ábrázolása a század végére szerves részévé vált az újságírásnak és a társadalomkritikai szemléletű, a dokumentálás szándékával készült albumoknak.¹³

Ezek közösen járultak hozzá ahhoz, hogy legelőbb Angliában, majd a többi fejlett ipari országban is elkezdődött az ipari gyermekmunka szigorú szabályozása. Például Amerikában a 20. század elején szervezett formában igyekeztek a gyermekszegénység és a gyermekmunka formáit doku-mentálni és egyre láthatóbbá tenni. 1904-ben alakították meg a *National Child Labor Comitte-t* (Nemzeti Gyermekmunka Bizottság), amelynek máig legismertebb munkatársa volt Lewis Wickes Hine (1874–1940) tanár, szociológus. Szociológus pályafutását New Yorkban kezdte a bevándorlók fényképezésével, majd megismerkedett Jacob Riis (1849–1914) dán bevándorló újságíróval, akivel elkezdtek együttműködni. Hine új témák felé fordult, amikor munkásgyerekeket kezdett fényképezni, és képei megjelentek a lapokban. Már nemcsak dokumentált, hanem a fotóin megjelenő *felhívó és moralizáló jelleg közvetlen segítséget követelt*.¹⁴ Ha ma megnézzük ezeket a képeket, láthatjuk, hogy készítőjük egyértelműen a szociális érzékenységre akart hatni és a gyermekmunka ellen de-monstrált. Képeivel sikerült elérnie, hogy Amerikában is felgyorsult a gyermekmunka szabályozása.¹⁵ (6. 7. kép)

Mivel nagyon hamar, 1845-re Magyarországon is ismertté váltak a *Children's Employment Commission* 1841–1842-ben végzett vizsgálatait, joggal feltételezem, hogy a 20. század elején Hine felvételei is elkerültek ide, ugyanis a *The National Child Labor Committee* tevékenységéről tudtak a budapesti *Gyermektanulmányi Társaság* munkatársai és a gyermekvédelemmel foglalkozó szakemberek.

Magyarországon a gyermekmunka a 19. század elejétől bekerült a tudományos érdeklődés középpontjába, és elsősorban az orvosok próbálták a gyáriparban dolgozó gyermekek betegségein, fejlődési rendellenességein, a munka következtében történő balesetein, károsodásain, vagyis összességében az egészségügyi állapotukon lemérve a gyermekmunka káros hatását kimutatni. Ennek köszönhető, hogy nálunk az ipari gyermekmunkát sokáig mint orvosi kérdést kezelték. A 20. század elejére azonban már ismertté váltak a nemzetközi, elsősorban a német és osztrák egyesületek vizsgálatai, eredményei és küzdelmei, ezért egyre gyakrabban az orvosok mellett a tanítók, az iparfelügyelők és a politikusok is megszólaltak.

Nekünk a közvetlen mintát az osztrákok adták, így 1897-ben a *Zentralvereines der Wiener Lehrerschaft* egy felmérést végzett mintegy 3000 nyomorgó gyermek körében. Megfigyelték őket az üzemekben, otthon, a földeken és az utcákon. Ez a felmérés más hasonló munkákat is elindított, és végül az osztrák statisztikai központ 1900-ban készített egy országos kérdőíves adatfelvételt, majd elkészítették az osztrák gyermekmunka regiszterét és jellemzőit.¹⁶ (8. kép)

Az osztrák tanárok után az újságírók is egyre érzékenyebben reagáltak a társadalmi problémákra, így 1908-ban Emil Kläger újságíró riportokat, Hermann Drawe amatőr fotográfus pedig felvételeket készített¹⁷ a bécsi szegényekről és a nyomorgó rétegekről. Tapasztalataikról és megfigyeléseikről nyilvános vetített képes előadásokat tartottak. Ezeket a képeket közölte az osztrák Szocialista Párt napilapjában, az *Arbeiter-Zeitung*-ban, és felhasználta a munka- és életkörülmények javításáért folytatott mozgalmában.¹⁸

Az osztrákoknál a 17. századtól a 20. század elejéig ismert volt a gyermekmunkának egy speciális formája is, amelyet az ún. Schwabenkinder névvel jelöltek. Ez egy évről évre, februártól októberig ismétlődő migráció volt, amelyben szegény tirolai, voralbergi parasztyermekek keltek útra, és napokig, gyakran hetekig tartó vándorlás után felső-sváb területek gazdáinál dolgoztak hónapokig tartásért, pénzért, elsősorban a mezőgazdaságban.¹⁹ Az ő helyzetüket is figyelemmel kísérték az osztrák gyermekmunkát ellenző szakemberek, és a róluk készült fényképekkel illusztrálták küzdelmeiket. (9. kép)

8. Sigmund Kraus könyvének címlapja.

9. Tiroli vándormunkások csoportja Zürichben.
Zimmermann – Brugger 2012. 30.

10. Dr. Chyzer Béla könyvének címlapja

A gyermekmunka fogalma és mibenléte tehát egyre inkább közismertté vált az iparilag fejlettebb országokban, sőt a 19. század végétől, az osztrákokkal szinte egyidőben, már nálunk is bekerült a társadalmi és politikai diskurzusokba.²⁰ A 20. század első évtizedére szakemberek egész sora, egészségügyi, oktatási, kriminalisztikai, szociális, gazdasági és politikai oldalról szólaltak meg a bérért vagy csak ellátásért, megélhetési kényszerből végzett gyermekmunka tiltásának érdekében. Egyre több fórum, ülés, konferencia foglalkozott a kérdéssel itthon, sőt bekapcsolódtunk a gyermekmunkát szabályozni kívánó nemzetközi munkálatokba, amelyeken magyarországi előadók is rendszeresen részt vettek, és elemezték a hazai helyzetet. Ennek eredményeként, és feltehetően a nemzetközi hasonló érdeklődés mintájára, Bécsben és Budapesten egyszerre, 1908-ban az osztrák kereskedelmi miniszter Ausztriában, a Magyar Királyi Belügyminisztérium Magyarországon vizsgálatot rendelt el a gyermekmunka témakörben. Nálunk a Belügyminisztérium a vizsgálatra az *Országos Gyermekvédő Ligát* kérte fel, a Liga pedig Chyzer Béla (1868–1910) budapesti tisztifőorvost. Chyzer összeállított egy kérdőívet, amit az egész országba szétküldött orvosoknak, tanítóknak, jegyzőknek. A visszajött kérdőívek, levelek és statisztikai adatok, valamint tapasztalatai alapján egy év alatt befejezte a vizsgálatot és a kiértékelést. Eredményeiről kiadott egy kis füzetet, amit Luzernben egy nemzetközi gyermekvédő konferencián be is mutattak. Korai halála 1909-ben megszakította kutatásait, de hatása így

is jelentős volt a hazai tudományos életre. Munkája nem volt hiábavaló, a magyar *Gyermektanulmányi Társaság* tagjain kívül más orvosok, tanárok, újságírók, de politikusok is, különösen a szociáldemokraták több fórumon is meg-szólaltak a gyermekmunka szabályozása érdekében. (10. kép.)

A gyermekmunka-fényképek tartalmi rétegei, a mögöttük levő összetett társadalmi-gazdasági folyamatok, a háttérisme-ret és a társadalmelemzés folyamatá-ban tárulnak fel igazán. Szükség volt a Chyzer-féle összeírásokra és elemzésekre a magyarországi gyermekmunka valóságának képi bemutatása szempontjából, ugyanis segítették az egyre szaporodó gyermekmunkát ábrázoló felvételek értelmezését is. Budapest a századfordulóra modern európai nagyvárossá vált, lakossága gazdaságilag és társadalmilag rendkívül rétegzett volt. Egyre több nyomorgó gyermek tűnt fel az utcákon, koldultak, kéregettek, kisebb megbízásokat vállaltak, cipőt tisztítottak, rikkancskodtak, de ott voltak a kávéházakban virágot, gyufát árultak, cipekedtek a piacon, szemet raktak a pályaudvaron, guberáltak a szeméttelpeken stb. A városiak megszokták, hogy hajnalban az inasok söpörték a műhely előtt az utcát, a pékinasok az éjjeli műszak végén, hajnalban még kivitték a zsemlyéket a lakásokba, a varrólánnyok késő este a kalapokat a dámáknak.

A pénzért munkát végző gyermekek látványa mindennapos, megszokott volt, de amikor a napilapokban is megjelentek azok az írások, tudósítások, amelyek a bérért munkát végző gyermekek társadalmi, szociális, kulturális helyzetét is taglalta, és ezeket fotókkal illusztrálták, nagyon sokan a felsőbb társadalmi rétegekből is, segíteni próbáltak. Egyértelműnek látszik, hogy az olvasottak értelmezését, érzelmi befogadását segítették a fényképes ábrázolások.²¹ Elmondhatjuk, hogy a gyermekek nyomoráról és bér munkájáról megjelenő elemzések, tudósítások és fotográfiák megváltoztatták a témáról való ismereteket és gondolkodást, segítették, hogy bekerüljön a közbeszédbe, a politikai diskurzusba, és gyermekvédelmi kérdéssé váljon. Alapvető változás azonban nem történt, sőt az első világháború, a gazdasági válság csak elmélyítette a társadalmi problémákat, de legalább már nem lehetett elhallgatni a kérdést. Egyre többen, szakemberek és laikusok, politikai és egyházi szervezetek tagjai igyekeztek segíteni. A hazai sajtó szinte minden területén, gyermeknevelési, gyermekvédelmi, pedagógiai, iparegészségügyi, országos- és helyi lapokban, de politikai, kriminológiai, szociálpolitikai kiadványokban is egyre hangsúlyosabban jelent meg a gyermekszegénység, ezzel kapcsolatban a bűnözés és különösen az ellenőrizetlen gyermekmunka. A szabályozásáért meginduló különféle fórumokra és mozgalmakra is igaz Tarczali Béla megállapítása, miszerint a 19. század végétől egyre jobban látható a *fotográfia és a társadalom kölcsönhatása, amely sajátos dinamikát kölcsönzött a társadalmi mozgásoknak.*²²

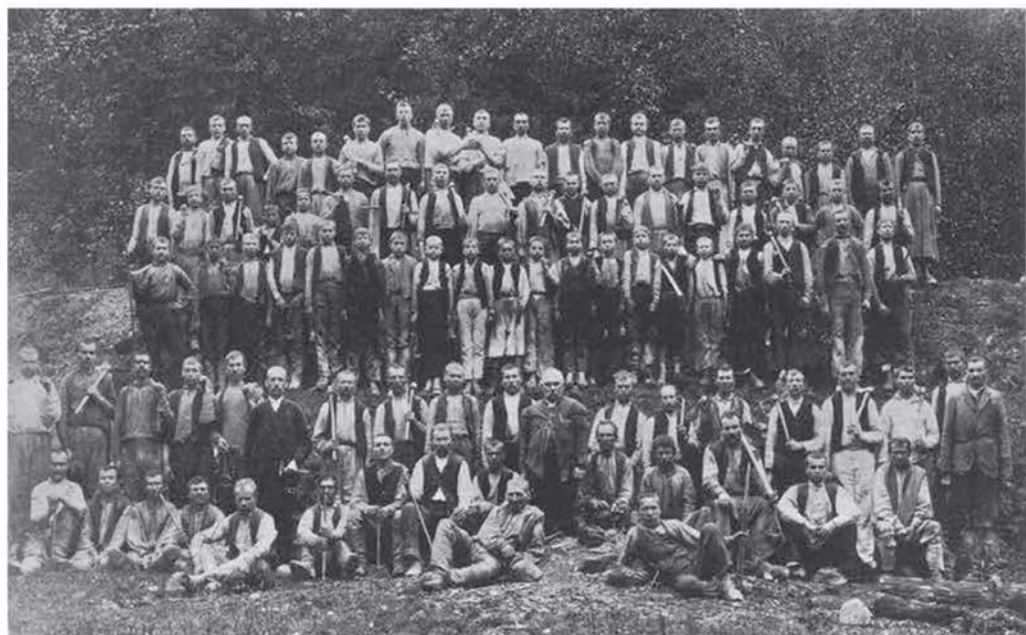
Egy folyamatról beszélhetünk abban az értelemben, hogy a korai fényképeken nem a dolgozó gyermek áll a középpontban, nem az ő munkája, társadalmi és szociális helyzete a lényeges, azaz nem a gyermekmunka dokumentálása a cél. Csak példaként kiemelem: a 19. század végén a gyáripár megerősödésével jelentek meg az üzemi csoportképek. A képek célja a büszkeség, a gyárhoz/bányához tartozás, a gazdasági siker, a bányász-öntudat megörökítése stb. volt. A telkibányai porcelángyár csoportképe is kifejezi ezt a büszkeséget és öntudatot, de a munkások hierarchiáját is. A gyerekek a képen elől ülnek, munkás mivoltukat kifejezi a munkakötény és kezükben a tányérok. Nem ők

a képek főszereplői, de az érződik, hogy ők is az üzem tagjai, ide tartoznak. Nem tudjuk, hogy a képen szereplők a felnőtt munkások gyermekei-e, de azt látjuk, hogy szinte mindegyik 12, sőt 10 év alatti. Az első ipartörvény, 1872 óta gyárban 10 év alatti gyermeket egyáltalán nem, 12 évest is csak a szülő engedélyével lehetett foglalkoztatni, de akkor is eleget kellett tenniük az iskolai kötelezettségüknek, azaz iskolába kellett járniuk. A kép arról is tanúskodik, hogy sem a fotográfus, sem a gyártulajdonos nem talált kivetnivalót a sok kisgyermek alkalmazásában, sőt az utánpótlást, a folytonosságot is látva bennük, ültették előre őket. A mezítlábas fiúk arca nem meggyötört és fáradt, inkább komoly, a gyárhoz, a munkájukhoz méltóan komoly, a fotográfiai helyzethez illően viselkednek. (11. kép)

Az alsósajói bányamunkások csoportképe monumentális. (12. kép) Majd mindenki, akár áll, akár ül, a felvétel-készítőre figyel, nem természetes pózban kihúzza magát, ami annyit jelent, „tisztelni önmagunkat és tiszteletet kérni,” azaz a kép nem is akar természetes lenni.²³ Egy kitüntetett, ritka ünnepi pillanatot élnek meg, amikor mindenki együtt van, a bányatulajdonos, a mérnökök és a bányamunkások különböző rétegei, és együtt örökítik meg őket. A Rimamurányi-Salgótarjáni részvénytársaság országos méretű, fejlett vállalat volt, itt dolgozni rangot jelentett, így a bányamunkások korán, már 10–12 éves koruktól hozták a fiaikat, először a könnyebb munkákra, majd

11. Porcelángyári munkások csoportképe. Telkibánya, 1890-es évek.
Sárospatak, Magyar Nemzeti Múzeum, Rákóczi Múzeuma

12. A Rimamurány-salgótarjáni Rt. alsósajói bányamunkásai, 1907.

Eisele Gusztáv: Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monográfiája. Selmecbánya, 1907: 315

azok fokozatosan belenőttek a nehezebb feladatokba. A bányászok körében az egész országban elterjedt volt ez az út, a mesterség apáról fiúra szállt. 1888-ban a 38 572 bányász közül 5490 volt 16 éven aluli gyermek.²⁴

A telkibányai és az alsósajói felvételek az üzemek egy pillanatát dokumentálták, a megelégedettséget, a büszkeséget, a valahová, egy üzemhez, egy bányához való tartozást örökítették meg. Itt sem látunk semmit a problémákból, nem látjuk, milyen nehéz munkát végeznek a fiúk is, mennyire kemény a bányásélet.

Egész más céllal készültek azok a felvételek, amelyek már értelmeztek, *ember- és társadalmi probléma-centrikusak* voltak, határozott véleményük volt, és szolidárisak voltak²⁵ a megörökítettekkel. A szociofotók számára a fő az volt, hogy az adott társadalmi helyzetre reflektálva, hatást váltsanak ki a nyilvánosságból. Témám szempontjából fontos *Tábori Kornél*²⁶ és *Szántó I. Béla* 1908-ban megjelent *Nyomor és bűn a gyermekvilágban* című könyve, amely a modern Budapest ellentmondásosságát tárta fel a nyomor bemutatásán keresztül.²⁷ *Az igába fogott gyermekek* beszédes című fejezet pedig igen keményen irányította a figyelmet a nagyvárosi gyermekmunka különféle formáira. Tábori Kornélnak nagy hatása volt a budapesti szociofotózásra és a reformújságírássra, egyben a nyomor elleni küzdelem egy sajátos módjára. Mint riporter éveken keresztül rendőri razziákon vett részt a fővárosi nyomortelepeken, és ezekre beszervezte a *Gyermekvédő Liga* számára adakozó arisztokratákat, gazdag mecénásokat, hogy a helyszínen szembesüljenek a szegénységgel és a nyomorral.²⁸ Tábori nem szakadt el később sem a témától, sőt a szeméttelpek népéről, köztük a megélhetésért, ételért guberáló nőkről és gyerekekről is írt, és 1920-ban megjelent kötetében egy kép is szerepelt róluk. (13. kép)

13. Szegény családok gyermekei ennivalót keresnek. Tábori 1920

Proletár-család Országházán

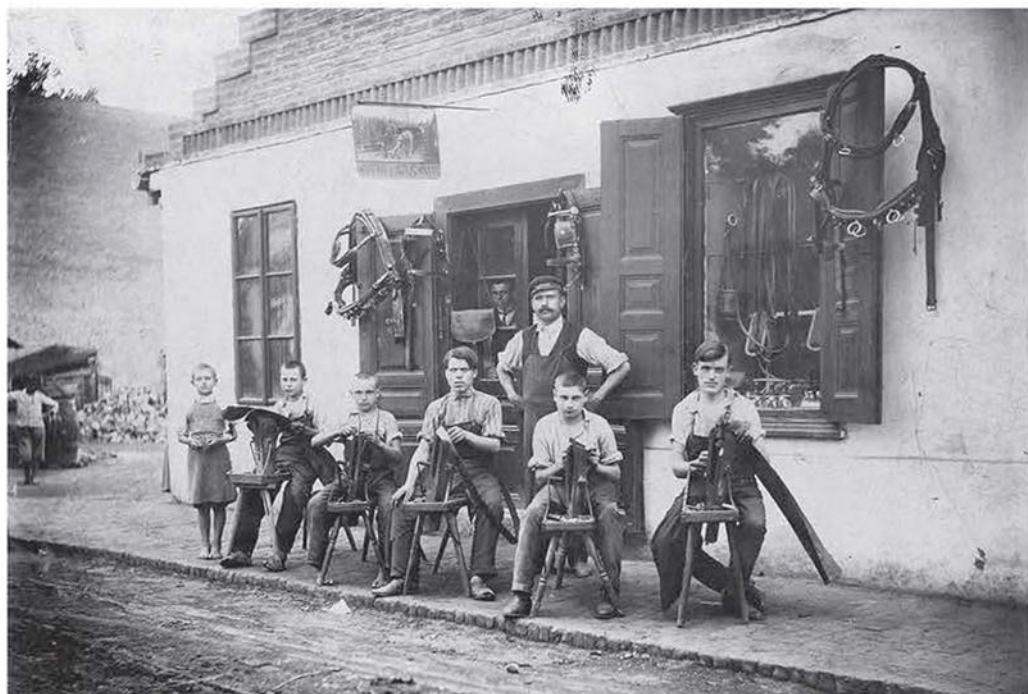

Reform-földes gyermekei

Bécsygyerek Kundgotán

14. Egy oldal Féja Géza:
Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje
és népe című könyvéből

15. Kormos szíjjártó mester. Dombóvár, 1908. fortepan_18979 Letöltés ideje 2017. dec. 18

16. Asztalosműhely. 1920. Fortepan_18590 Letöltés ideje: 2017. dec. 18

Más úton, más szemlélettel, de ugyanúgy a figyelemfelkeltés, a társadalmi problémák megváltoztatásának igényével léptek fel a *Huszdik Század* köré csoportosuló *Társadalomtudományi Társaság* tagjai és az iparegészségüggyel foglalkozó orvosok, akik már a kisvárosi és a falusi társadalom körében is vizsgáldtak és készítették ma szociofotónak minősülő képeiket. Az 1920-as évektől kibontakozó falukutató mozgalom szociográfusai nagyon gyakran a gyermek, a gyermekélet különböző aspektusain keresztül is igyekeztek a vidék társadalmi problémáit bemutatni.²⁹ Féja Géza három képe a megöregedett, megkeményedett arcú fiatalasszonnyal, a felpuffadt hasú gyermekekkel és a kunágotai kis béres fiúval önmagukban is hatásosak. (14. kép.)

A korai műhelyfotókkal kapcsolatban is látszik, mennyire fontos a háttérismeret, a kontextus. A műhelyfotókon a kisiparosi tudat és büszkeség, ami először szembetűnik. Hogy maga a mester rendelte-e meg a fotót, vagy egy újságírói érdeklődés akarta megörökíteni a műhelyt, a tanoncokat, az inasokat és a termékeket, már csak ritkán deríthető ki a 20. század eleji képekről. A beállított, kimerevített pillanat kifejezi a mester, a tulajdonos rangját, hasznosságának tudatát és gazdasági helyzetét, amely megengedi, hogy inasokat tartson; látjuk az inasok, a tanoncok és segédek arcát, kötényüket, könyökig feltűrt ingüket, a munkaeszközöket és a munkamozdulatokat. A kontextusról, a társadalmi, gazdasági háttérrel azonban csak áttételesen szólnak a képek, valójában a valóságnak csak egyetlen aspektusát rögzítik. És ha nem ismerjük a 20. század első feléből a kisiparban, főleg a pinceműhelyekben dolgozó inasok és tanoncok sanyarú helyzetét, a valóságos munka- és életkörülményeiket, foglalkozási betegségeiket, akkor csak azokat a vizuális tulajdonságokat ragadjuk meg, amelyek az adott pillanatban és egyetlen nézőpontból érvényesek, mondhatjuk, „pillanatnyi keresztmetszet a látható világban.”³⁰ Nem látjuk a 12–14 órai kemény munkát, a piszkos, szellőztelen, a vegyszerektől bűzlő műhelyt, a konyhában, a műhelyben a padok alatt alvó inasokat, nem látjuk a balesetekben megsérült kezeket, a mester kiosztott pofonjait; de ugyanúgy nem látjuk a szakma megismerésének, megszeretésének a folyamatát, a kis sikereket, a türelmes mester magyarázatát, az elkészített tárgyak feletti örömet sem. (15., 16. kép.)

JEGYZETEK

1. Deáky 2011; Deáky 2015.
2. Stemlerné szerint is akkor válik a fotó történeti forrássá, ha olyan információkat kapcsolunk hozzá, amely alkalmassá teszi arra, hogy forrásként szolgáljon. Stemlerné Balogh 1994: 15.
3. A kép nemcsak a tartalom szerint forrás, hanem a készítés körülményei, ideje, célja, azaz azt a kontextuális ismeretek alapján lehet feltárni. Fejős 2004: 8.
4. Sontag 1999: 28.
5. Bolykiné Fogarasi 1994: 130.
6. Tésabó 2015: 283.
7. Bátky 1906: 13.
8. Életéről, tevékenységéről lásd Illés 2004.
9. Illés 2004: 30; v.ö. Kunt 1995: 26
10. Bolykiné Fogarasi 1996.
11. Engels (1845), 1958: 347–435.; Marx 1975: 220–227; 386–387.
12. Albertini 1997: 7.

13. *Mayhew Henry*: The London labour and the London poor. London, 1861–62.; Első képkötet: *Thomson – Smith* 1877. Ebben 36 fotó a szegénység különböző formáiról; 1890-ben jelent meg *Jacob A. Riis* Amerikába bevándorolt dán sajtó-tudósító: How the Other Half lives?, a New York-ban lévő slumnegyedekről készült albuma. In: *Ranke* 1985: 20–21.
14. *Ranke* 1985: 35.
15. *Albertini* 1997: 12.
16. *Kraus* 1904.
17. *Kläger – Drawe* 2011.
18. *Albertini* 1997: 15.
19. *Zimmermann – Brugger* 2012.
20. *Karsai* 1974: 75; *Deáky* 2015.
21. „...valóságábrázolás írott formája mellett egyre nagyobb szerephez jutott az optikai valóságot rögzítő fotográfia.” *Tomsics* 2006.
22. *Tarczali* 1996: 454.
23. *Bourdieu* 1982: 229.
24. *Rézler* 1945: 163.
25. *Szuhay* 2004: 53.
26. *Tomsics* 2006: 12, 17.
27. *Szántó – Tábori* 1908.
28. *Tábori* 1920.
29. Például Féja 1937-ben, amelynek illusztrációit Féja és dr. Müller Miklós készítette.
30. *Bourdieu* 1982: 226; 230.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Albertini 1997

Albertini Béla: A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 1997.

Bátky 1906

Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest, 1906.

Bolykiné Fogarasi 1994

Bolykiné Fogarasi Klára: „Érték a fotóban” – a néprajzi fényképezés korai időszakában. In: *Somorjai József* (szerk.): Érték a fotóban. Országos fotótörténeti konferencia előadásainak anyaga. Tata, 1993. *Tudományos Füzetek* 9. Tata, 1994. 128–135.

Bourdieu 1982

Pierre Bourdieu: A fénykép társadalmi definíciója. In: Horányi Özséb (szerk.): Tanfolyamok. A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok. Ford. Rohonczi Katalin et al. Budapest, 1982. 226–244.

Chyzer 1909

Chyzer Béla: A gyermekmunka Magyarországon. Az Országos Gyermekvédő Liga Könyvtára V. Budapest, 1909.

Deáky 2011

Deáky Zita: „Jó kis fiúk és leánykák”. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Budapest, Századvég Kiadó, 2011.

Deáky 2015

Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig. Budapest, Gondolat, 2015.

Féja 1937

Féja Géza: Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum, Budapest, 1937. (Magyarország felfedezése)

Fejős 2004

Fejős Zoltán: Miért a fotó? A fényképezés és a néprajzi muzeológia néhány összefüggése. In: *Fejős 2004*. 7–38.

Fejős 2004

Fotó és néprajzi muzeológia. Szerk. *Fejős Zoltán*. Tabula Könyvek 6. Budapest, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2004.

Fogarasi Klára (szerk.): A régi világ falun. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1996.

Illés 2004

Illés Péter: A látvány, az etnográfus és a fényképes dokumentáció. Csaba József néprajzi fotográfiáiról. In: *Fejős 2004*: 119–134.

Karsai Elek: Gyermekmunka a gyáripárban a kapitalizmus kialakulásától az első világháborúig. Szocialista Könyvtár, Budapest, Népszava Kiadó 1947.

Kläger – Drawe 2011

Emil Kläger – Hermann Drawe: Durch die Wiener Quartiere des Elends und Verbrechens: Ein Wanderbuch aus dem jenseits. Wien, K. Mitschke, 1908. (Faximile, 2011.)

Kraus 1904.

Siegmond Kraus: Kinderarbeit und gesetzlicher Kinderschutz in Österreich. Wiener Staatswissenschaftliche Studien 5. Band, 3. Heft. Wien und Leipzig 1904.

Kunt 1995

Kunt Ernő: Fotóantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc – Budapest, 1995.

Marx 1975

Karl Marx: A tőke. In: Marx és Engels Válogatott Művei II. kötet. Budapest, (1867), 1975.

Ranke, 1985

Winfried Ranke: A társadalmi dokumentumfotó 1900 körül. Ford. *Schultz Katalin*. In: *Wessely Anna* (szerk.): Kritikai beszámoló a fotográfia történetéről a *Kritische Berichte* 1977. 2–3. száma alapján 1985. 9–36.

Rézler 1945

Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1857–1914. Budapest, 1945

Riis 1890

Jacob A. Riis: How the Other Half lives? Studies Among the Tenements of New York. New York 1890, <https://mymodernmet.com/jacob-riis-how-the-other-half-lives/> Letöltés ideje. 2018. márc. 8.

Stemlerné Balogh 1994

Stemlerné Balog Ilona: A fénykép mint történeti emlék és forrás. In: *Somorjai József* (szerk.): Érték a fotóban. Országos fotótörténeti konferencia előadásainak anyaga. Tata, 1993. *Tudományos Füzetek* 9. Tata, 1994. 15–22.

Stemlerné Balog Ilona: A fénykép, mint történeti forrás. In: *Basics Beatrix* (szerk.): Tanulmányok Rózsa György tiszteletére. Magyar Nemzeti Múzeum, 2005. 171–173.

Sontag 1999

Susan Sontag: A fényképezésről. Ford. Nemes Anna Budapest, 1999.

Szalma Anna-Mária: A fénykép a mindennapi életben. Kolozsvár, 2014.

Szántó – Tábori 1908

Szántó I. Béla – Tábori Kornél: Nyomor és bűn a gyermekvilágban. Budapest, 1908.

Szuhay 2004

Szuhay Péter: „Így lövünk mi”. A néprajzi fotó szerepe a társadalom megértése folyamatában. Értelmezési kísérlet a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteménye alapján. In: *Fejős 2004*: 39–62.

Tarczali 1996:

Tarczali Béla: Fotográfia és társadalom. Fényképezési és fényképhasználati szokások 1900 körül. Miskolc, Herman Ottó Múzeum Évkönyvei, 33–34. 1996: 453–465.

Tábori 1920

Tábori Kornél: From the horrors of a country condemned to death : inspection-tour through the misery of Budapest /Egy halálra ítélt ország borzalmaiból. Razzia a budapesti nyomortanyában. Budapest, 1920.

Técsabó 2015

Técsabó Júlia: Gyermekkép és a gyermek képe. Gyermek a múlt századforduló hivatásos műtermi gyermekportréin.

DOI: 10.184599/nasz.20159.29 http://mek.oszk.hu/14600/14688/pdf/14688_24.pdf Letöltés ideje: 1917. dec. 1.

Tomsics 2006

Tomsics Emőke: Tábori Kornél és a szociófotó. „Ki tamáskodva csóválná a fejét, nézze meg a fotográfiákat”. *Fotóművészet* 2006/3–4.

www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200634/tabori_kornel_es_a_szociofoto?PHPSESSID=2b3c23a4b2c2b105bca2ff7b2f1cefa6 letöltés ideje: 2017. december 18.

Wessely 1985

Wessely Anna (szerk.): Kritikai beszámolók a fotográfia történetéről a *Kritische Berichte* 1977. 2–3. száma alapján. Budapest, 1985.

Zimmermann – Brugger 2012

Stefan Zimmermann – Christine Brugger ed.: Die Schwabenkinder. Arbeit in der Fremde vom 17. bis 20. Jahrhundert. Bauernhausmuseum Wolfegg Südwestdeutsche Verlagsgesellschaft im Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2012.

ZITA DEÁKY

CHILD LABOUR IN HUNGARY REPRESENTED BY PHOTOGRAPHS
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

ABSTRACT

Working children entered Hungarian photography spontaneous at the end of the 19th century as part of group images of factory or mine workers. However, industrial child labour emerged as a topic in social politics, industrial healthcare, pedagogy, criminalistics, and child protection in the early 20th century. Parallel to that a growing number of photos and other representations (drawings, etchings) were made about kids working in smaller industries, in shops, in the streets etc. to underpin or attest the discourse

about the regulation of child labour. Poverty, the consequences of world war one, and depression forced more and more children to work outside their families for pittance which often impeded their physical, psychological and mental development. Educators, physicians, social politicians and journalists offered their help to child protecting authorities which meant data collection, writing case histories and often taking photographs as well.

Country people started to have family photos taken in urban photography shops or by wandering photographers from the early 20th century, following the model of city dwellers. In such images, we can see sitting or standing kids, usually in the middle of the forefront. Kids were also captured in early photos of collective agricultural works – threshing, vine-harvesting – as part of the group. However, children doing peasant's work became models of photographers from the first decades of the 20th century, primarily represented by ethnographers and sociologists, and from their own viewpoints. Some of these images were spontaneous, others were taken intentionally, set to illustrate the ethnographic description. Peasant life was structured and determined by work based on the division of labour within the family – among men, women and children. Kids became part of every phase of that work from their birth, getting conditioned to that world gradually as their gender and age group dictated. Ethnographers and sociologist rendered children working in their families or outside it in different ways since there were different economic and social aspects in the background of both, assigning differing lifepaths for those children.

deaky9@gmail.com